

**О. Боронь, к. філол. н., ст. наук. співробітник,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України**

РОСІЙСЬКА КРИТИКА 1840-х РОКІВ ПРО ПОЕМУ Т. ШЕВЧЕНКА "ТРИЗНА"

Розглянуто всі відомі відгуки російської критики 1840-х років про поему Т. Шевченка "Тризна"; встановлено основні закономірності та особливості сприйняття твору.

Ключові слова: *прижиттєва критика, "Северная пчела", "Литературная газета", "Отечественные записки", рецепція.*

Рассмотрены все известные отзывы русской критики 1840-х годов о поэме Т. Шевченко "Тризна", установлены основные закономерности и особенности восприятия произведения.

Ключевые слова: *прижизненная критика, "Северная пчела", "Литературная газета", "Отечественные записки", рецепция.*

All known reviews by Russian critics of 1840s of the poem "Funeral Feast" by Taras Shevchenko are examined. The main patterns and peculiarities of the reception of this poem are determined.

Key words: *the poet's contemporary criticism, "The Northern Bee", "Literary Newspaper", "Native Land Notes", reception.*

Вивчення прижиттєвої рецепції Шевченкової творчості належить нині до найактуальніших завдань сучасного шевченкознавства. Тривалий час на заваді таким студіям стояв ідеологічний контроль, що унеможлиблював об'єктивне висвітлення справжнього ставлення російської критики до поезії Т. Шевченка, зокрема дозасланого періоду. Нині такі досліді провадяться мляво з кількох причин, головною з яких є та, що першоджерельний матеріал не доступний українським літературознавцям. Нечисленні передруки, особливо

здійснені в радянські часи, хибують на тенденційну селективність, рясні купюри, а подекуди і помилки. Крім того, дослідницька увага шевченкознавців головно зосереджена на сприйнятті "Кобзаря" 1840 р., про що свідчить не один десяток публікацій, присвячених цьому питанню, та меншою мірою – "Гайдамаків" 1841 р. Така концентрація зусиль цілком закономірна з огляду на особливе значення першої поетичної збірки Т. Шевченка для української літератури. Водночас потребує якнайпильнішого аналізу й рецепція інших видань Шевченкових творів. До локальних, проте симптоматичних у загальноімперському літературному контексті, сюжетів належить реакція критики на появу окремого видання російськомовної поеми Т. Шевченка "Тризна".

У ґрунтовних розвідках Г. Грабовича [2] та В. Смілянської [18], присвячених "Тризне", питання прижиттєвої рецепції твору не розглядається, – як і в давнішій статті П. Зайцева [5] та спеціальних працях І. Свенціцького [16] і М. Плевака [9], у яких проаналізовано рецепцію Шевченкової творчості критикою різного часу. Так, у книжці І. Свенціцького з побіжною оцінкою передруковано відгук "Литературной газеты" на "Гамалію" та "Тризну". У свою чергу, М. Плевако не зовсім точно зауважив, ніби на публікації драми "Никита Гайдай" (уривку) та поеми "Тризна" з'явилися "неприхильні рецензії <...> переважно з боку українців, що <...> даремно повстали так рішуче проти російських творів Шевченка" [9, 10], – хоч жодної рецензії на ці твори, належної українцеві, не зафіксовано, якщо не вважати такими, звісно, анонімні відгуки.

Майже одночасно з першодруком поеми в журналі "Маяк" 1844 р. під назвою "Бесталанный" Т. Шевченко публікує "Тризну" зі значними змінами в тексті окремою брошурою [20]. Цензурний дозвіл А. Очкаіна на видання одержано 3 квітня [20, зворот титульного аркуша], а квиток на випуск у світ підписано ним уже 10 квітня 1844 р. [1, 84]. У коментарі до поеми в повному зібранні творів Т. Шевченка в 12-ти томах В. Смілянська слушно зауважує, що публікацію поеми було помічено критикою, і перераховує головніші рецензії, хоч називає не всі – чотири з шести нині відомих: "...відгуки були дуже стримані – ймовірно, через те, що на той час жанр байронічної поеми вже пережив себе" [17, 689].

Варто розглянути ці відгуки в хронологічній послідовності. Першою 29 квітня анонімною рецензією відгукнулася "Северная

пчела" Ф. Булгаріна та М. Греча [4, 383]. Рецензент в іронічно-зневажливій тональності акцентує увагу на невдалих, на його думку, фрагментах твору, прагнучи створити враження, що й вся поема невисокої художньої вартості: "Поэт говорит в посвящении (а что за поэзия без посвящения даме!): "Душе с прекрасным назначением / Должно любить, терпеть, страдать; / И дар Господний вдохновение / Должно слезами поливать..." Благодарим покорно за такое прекрасное назначение и за такой дар вдохновения, которые должно непрерывно поливать слезами! Добрый поэт плачет на двадцати четырех страницах о том, что двенадцать человек согласились ежегодно праздновать *тризну* по умершем друге, т. е. обедать в трактире и пить шампанское". Далі анонім підкреслює орфографічні недолатності: "Вот они пируют многие годы, и, наконец, один старичок, прельстившись прелестным правописанием почтенного редактора "Ведомостей С.-Петербургской полиции", В. С. Межевича: "ВошОл согбенный..." И пеняет на одиннадцать своих приятелей, не явившихся к обеду: «И слезы молча утирает, / Садясь за братский круглый стол. / Хоть бы один тебе (?) пришОл! / Старик сидит и поджидает..." <...> А на другой год, неизвестно по чьему приказанию, стол опять накрыт в трактире: "Двенадцать бокалов высоких стоят", но никто не явился, и даже слуге не досталось выпить вина. Все померли и: "На веки, на веки забыты *оне*". Разве *они*? Почему же *оне*, ведь тут говорится не о дамах, т. е. не о женском роде! Какая нужда! *Оне* нужно было для рифмы: "Двенадцать приборов на круглом столе". Хотя *оне* и *столе* такая же богатая рифма, как выше: пришОл и *стол*, но до богатых ли тут рифм, когда надобно поливать слезами дар вдохновения и прекрасное назначение души!" Таким чином, дотепний оглядач газети, крім наведених ним риторичних штампів та правописних помилок, нічого більше не зауважив. Зрозуміло, після такої "реклами" у провідній щоденній газеті Російської імперії навряд чи знайшлося багато охочих придбати книжку.

У рецензії "Литературной газеты" на окреме видання "Гамалії" та "Тризы" [14, 335–336] іронічно наголошено на двомовності Т. Шевченка: "Г[осподин] Шевченко не требует, чтоб вы непременно читали эту брошюру ["Гамалию"]; если вы не любите малороссийского наречия, читайте другую брошюру г[осподина] Шевченки, вышедшую вместе с первой и писанную по-русски". Далі

рецензент вдається до маніпулятивного прийому, поширеного й нині, буквально переказуючи зміст віршованого твору, чим, зрозуміло, досягається комічний ефект, адже з точки зору так званого здорового глузду, на яку стає газетний оглядач, будь-яка поезія, тим більше романтична, буде позбавлена сенсу: "...двенадцать друзей, оставшиеся в живых, сговорились ежегодно сходиться в урочный час и праздновать поминки покойника "в трактире за круглым, за братским столом", и долго сходились исправно. Но мало-помалу семья их начала редеть, приборы каждый год пустели. Наконец, к ужасу трактирщика, "в урочный час" вместо двенадцати друзей явился только один, – "старик печальный". Он долго сидел мрачен и тих за двенадцатью приборами; все поджидал, не придет ли хоть один из *лентяев*, обещавших ежегодно являться помогать ему допить вино, приготовленное на двенадцать человек. Но никто не пришел. Старик решился отдать вино слуге. <...> И "печальный старик" ушел. А слуга, как легко догадаться, напился пьян. На следующий год, "в урочный час", в трактире, по обыкновению, поставили двенадцать бокалов на круглом *столе*, но никто не пришел к обеду, – навеки, навеки забыты *они*". Кульмінацією короткого відгуку є банальне узагальнення, що його нав'язує читачеві критик під виглядом провідної думки поеми: "Автор хотел развить поэтически простую и глубокую мысль, которую так часто приходится слышать в народе: *Вот она, жисть-то человеческая!* Цель похвальная!" Ясна річ, заради такої думки "Тризну" писати було не варто, от тільки поет зовсім не прагнув у віршованій формі розвинути трюїзм. Цю рецензію І. Свенціцький оцінює як умовно прихильну [16, 49], що з огляду на її глузливий тон є явним перебільшенням.

Відкритим залишається питання про авторство публікації. Варто звернути увагу на те, що у першій частині рецензії міститься автовідсилання: "Мы уже высказали наше мнение о малороссийских книгах, являющихся в русской литературе, и теперь остаемся при нем же". Мається на увазі рецензія на "Молодик на 1844 р.", вміщена в цій же газеті 9 березня (№ 10) /Вказівка належить М. Й. Назаренку/. Саме тому цілком можна погодитися з Б. Мельгуновим, що автором обох рецензій була одна особа [7, 50]. У свою чергу, як припускає Ф. Прийма, ним міг бути В. Белінський [13, 77], що цілком відповідає поглядам російського критика на

українську літературу, однак за браком документальних свідчень стверджувати однозначно цього не можна.

Наступний відгук, що складається, власне, з розлогої Шевченкової цитати та короткого обрамлення, з'являється знову ж таки в "Северной пчеле" 3 червня [6]. Така увага газети до вже рецензованого видання може викликати подив, однак пояснюється це настанням літнього сезону: "...жители Петербурга разбежались по дачам, и Петербург опустел", – тобто гострим браком нових книжок. Рецензія підписана вже згадуваним в іронічному контексті у першому відгуку газети російським письменником і критиком В. Межевичем, який тоді одночасно співпрацював і в "Литературной газете", і в "Северной пчеле" та був редактором "Ведомостей Санкт-Петербургской городской полиции". Останнє й стало приводом до цитованого вище випадку анонімного оглядача. В. Межевич зізнається: "По ком г. Шевченко совершает тризну – не знаем..." – натякаючи, очевидно, на складну символіку твору. Прикметно, що критики переважно цитують ті самі рядки – на початку твору та в кінці, а це наводить на думку, що в умовах газетного цейтноту оглядачі не те, що не заглиблювалися у поему, а просто не читали її.

Зрештою за кілька днів, 22 червня, "Северная пчела" втретє звертається до Шевченкової поеми, присвятивши їй найбільшу за обсягом з відомих рецензій [10]. Підписана вона криптонімом Z. Z., що належить Миколі Полевому. Він, як і його попередники, теж вправляється в дотепності: "Жили-были *тринадцать* друзей, и всегда обедывали вместе. Но как "тринадцатый" за столом дурная примета, один из друзей умер. <...> ...Каждый год все друзья сходились в трактир, в день смерти тринадцатого друга, садились *кругом*, за *круглый*, *братский стол*, пели *собором* вечную память, *отправляли тризну*, то есть напивались порядочно и расходились. Так было много лет, и наконец из всех друзей остался один. В назначенный час трактирный слуга накрыл *круглый*, *братский стол* и дожидался друзей. Явился один друг, уж весьма старый, сел за стол – друзей нет. Старик рассердился. Вероятно, от старости он выжил из ума и забыл, что все друзья его умерли. <...> И пока старик расплачивался за вино и за обед, "слуга вино, *дивяся*, выпил". Порция была порядочная. Вероятно, слуга проснулся под столом, *дивяся*, как он туда попал, и через год опять набрал

круглый братский стол, ждал, ждал – "Но день уж проходит – / Никто не приходит". Вероятно, и последний друг умер, а тем и "Тризна" кончилась". М. Полевой найбільш гострокритично оцінює поему: "Что сказать о "Тризне"? Писать позволено всякому – пиши что хочешь, да для чего печатать все, что напишешь? Над многим из того, что напишется, надобно совершать не "типографскую тризну", но "критическое аутодафе" – в печь, и делу конец!"

Учетверте "Тризну" "Пчела" згадує в серпні знову ж таки у статті М. Полевого – "Русская литература за первое полугодие 1844 года (окончание)" [11, 746–747]. Цього разу критик побіжно називає поему серед графоманських творів, що "к словесности не принадлежат, и литературы нисколько не касаются...". Прикметно, що ця публікація навіть набула свого роду міжнародного резонансу – у перекладі чеською мовою її передрукував "Časopis České ho Museum" [12, 503].

Відгук "Отечественных записок" [15, 49–50] був лаконічним: "Книжка довольно загадочная. Если не ошибаемся, она – что-то вроде поминальника по усопшем, которого мир не знал и не узнаёт, несмотря на стихи г. Шевченка, потому что эти стихи – самые украинские, и мы не понимаем, как не попали они в "Молодик", – тобто альманах "Молодик" (1843–1844). Рецензент, не зрозумівши задуму поеми, дає хибне й поверхове її тлумачення. Він виразно виступає за сегрегацію в російській літературі, безпомильно відчувши українську суть російськомовного твору Т. Шевченка, тим самим відмовляючи йому в праві належати до літератури російської, загальноімперської.

Попри далекий від компліментарності стиль короткого відгуку П. Плетньова в "Современнике" [8, 295–296], за змістом він перебуває найближче до істини. Спершу критик слушно наголошує: "Г[осподин] Шевченко пользуется у всех, знающих малороссийское наречие, необыкновенною славою. Его стихи знает вся Украина и наслаждается их чтением точно так же, как Великороссия стихами Пушкина". І тут же іронічно продовжує: "Есть даже такие усердные поклонники таланта г. Шевченка, что они ставят его малороссийскую поэзию выше поэзии Пушкина. Но вот странность: г. Шевченко написал ныне русские стихи – и в них самые малороссияне не нашли и признака того таланта, которым восхищались прежде. Это заставляет нас думать, что одна часть

поэтических концепций каждого стихотворца лежит во глубине души автора, а другая в языке, на котором он пишет". Вартим уваги тут є твердження про рідномовну стихію, чи не найважливішу для справжнього поета, що й визначає його природність.

Певним свідченням популярності "Тризны" є її цитация у повісті О. Дружиніна та інших "Сантиментальное путешествие Ивана Чернокнижникова по петербургским дачам" (1850). У повісті:

*О, если б мог я шар земной
Схватить озлобленной рукой, –
Схватить... измять и бросить в ад!..
Я был бы счастлив... был бы рад!..* [3, 194].

Порівняйте з рядками 114–118 оригіналу:

*О, если б мог он шар земной
Схватить озлобленной рукой,
Со всеми гадами земными;
Схватить, измять и бросить в ад!..
Он был бы счастлив, был бы рад* [21].

Таким чином, синхронне сприйняття Шевченкової "Тризны" російською критикою було радше негативним, ніж навіть просто стриманим. Усі критики не зрозуміли ідейно-художнього задуму поеми, обмежившись констатацією її загадковості та таємничості, більшість із них, припускаємо, навіть не завдала собі праці уважно прочитати текст. Натомість видання стало предметом кпинів та глузувань, іноді не позбавлених, слід визнати, дотепності, проте здебільшого пласких і примітивних. У жодному разі не слід перебільшувати вагу та значення цих анотацій – усі вони були, по суті, звичайною бібліографічною хронікою, що й не претендувала на критичне осмислення, але побіжно фіксувала нову книжкову продукцію, тому й навряд чи в них могла бути подана об'єктивна, зважена оцінка одного з найскладніших творів Т. Шевченка. Водночас сумарно такий матеріал виразно демонструє упередження російської критики до українського художнього слова і постаті Т. Шевченка зокрема, зумовлене, звичайно, захопленням

сприйняттям українськими колами "Кобзаря" 1840 р., що недвозначно проглядає в підтексті публікацій.

1. *Бородін В. С. Т. Г. Шевченко і царська цензура. Дослідження та документи. 1840–1862 роки.* – К., 1969.
2. *Грабович Г. Перехрестя "Тризни" [1979]* // Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо: (3 проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета). – К., 2000.
3. [Дружинин А. и др.] Сантиментальное путешествие Ивана Чернокнижникова по петербургским дачам // Современник. – 1850. – Т. XXII. – № 8. – Отд. VI. 4. *Журнальная всякая всячина* // Северная пчела. – 1844. – 29 апреля. – № 96. 5. *Зайцев П. Поезії Шевченка російською мовою* // Шевченко Т. Повне видання творів. – Варшава; Л., 1935. – Т. VI. 6. *Межевич В. Журнальная всякая всячина* // Северная пчела. – 1844. – 3 июня. – № 124. 7. *Мельгунов Б. "Литературная газета" в 1840–1844 годы о произведениях Т. Г. Шевченко* // Некрасовский сборник. – Спб., 1998. – Вып. XI – XII. 8. [Плетнев П. А.] Тризна Т. Шевченка. На память 9-го ноября 1843 г. В 12°. 24 с. // Современник. – 1844. – Т. XXXIV. – № 6. (Новые сочинения).
9. *Плевако М. Шевченко і критика. Еволюція поглядів на Шевченка* // Червоний шлях. – 1924. – № 3; № 4-5. Окреме вид.: Х., 1924. 10. [Полевой Н.] Тризна. Т. Шевченка. Спб., в типографии Штаба отдельного корпуса внутренней стражи, 1844, в 12-ю д. л. 24 с. // Северная пчела. – 1844. – 22 июня. – № 140.
11. [Полевой Н.] Русская литература за первое полугодие 1844 года (окончание) // Северная пчела. – 1844. – 18 августа. – № 187. 12. [Полевой Н.] Přehled Literatury Ruské 1844 // Časopis Českého Museum. – 1845. – Dewatenáctý ročník. Swazek první. 13. *Прийма Ф. Я. Шевченко и русская литература XIX века* – М.; Ленинград, 1961. 14. Тризна. Т. Шевченки... // Литературная газета. – 1844. – 18 мая. – № 19. 15. Тризна. Т. Шевченка // Отечественные записки. – 1844. – Т. XXXIV. – № 5–6. – Отд. VI (Библиографическая хроника. Русская литература).
16. *Севєніцький І. Шевченко в світлі критики і дійсності.* – Л., 1922.
17. [Смілянська В. Л.] Коментарі. Тризна // Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. – К., 2001. – Т. 1: Поезія 1837–1847. 18. *Смілянська В. Л. Навколо Шевченкової "Тризни"* // Збірник праць Всеукр. (37-ї) наук. шевченків. конф. – Черкаси, 2009. 19. *Филипович П. Забуті рецензії сорокових років на Шевченкові твори* // Україна. – 1930. – № 4/5. 20. *Шевченко Т.* Тризна. – [СПб.]: В тип. Штаба Отдельного корпуса внутренней стражи, 1844. – 24 с. 21. *Шевченко Т. Г.* Тризна // Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. – К., 2001. – Т. 1: Поезія 1837–1847.